

INGA VILOGORAC BRČIĆ

NILSKI PEJZAŽ IZ SALONE

UDK: 904:73.027](497.583Salona)“652“

Primljeno: 4. 6. 2023.

Prihvaćeno: 19. 12. 2023.

Pregledni rad

Inga Vilogorac Brčić

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta

Sveučilišta u Zagrebu

ivbrcic@ffzg.hr

Prizori Nila koji plavi i egipatske zemlje zabilježeni su na rimskim freskama, mozaicima, reljefu i skulpturi od 2. stoljeća prije Krista do 6. stoljeća poslije Krista. Spomenici s prikazima nilske flore i faune, patuljaka i pigmejaca u *genre* scenama obično su bili dijelom bogate arhitektonske dekoracije, nađeni na lokalitetima visokoga stupnja romanizacije i razvijenoga luksuznog načina života. U europskim su provincijama Rimskoga Carstva uglavnom krasili vrtove i triklinije rimskih vila. Svjedoče naklonost egipatskoj civilizaciji i nisu potvrda egipatskih kultova. Spomenici s nilskim prizorima čine zavidan korpus rimske umjetnosti kojemu pripada i jedan salonitanski primjer. Sačuvani ulomak s reljefom od prokoneškog mramora jedan je od dvaju dijelova rimske česme. U radu je reinterpreteran salonitanski nilski prizor, pri čemu su uočeni novi detalji. Kontekstualizira se na temelju komparativnoga materijala iz čitavoga Rimskog Carstva te se može smatrati, za razliku od znanstvenika koji su se dosad njime bavili, da je vjerojatno krasio salonitansku privatnu kuću, a ne hram posvećen egipatskim bogovima.

Ključne riječi: Egipat, Salona, Nil, nilski pejzaž, patuljak

Nilski su krajolici bili popularni u rimskome svijetu, od 2. stoljeća pr. Kr. do 6. st. poslije Krista. Najviše ih je na freskama i mozaicima, potom u reljefu na svjetiljkama i terakotnim pločicama. Scene su to Nila koji plavi i njegove obale s tipičnom florom, faunom, različitim građevinama ili poslovima domorodaca, koji su najčešće prikazani kao patuljci ili pigmejci. Prizori su nerijetko i komični ili erotski. Jedinствен je nilski pejzaž u reljefu pronađen u Saloni. Analizirat će ga se i interpretirati u kontekstu korpusa rimskih nilskih pejzaža, ali i u kontekstu ostalih salonitanskih predmeta vezanih za egipatsku civilizaciju.

Godine 2002. Miguel J. Versluys objavio je korpus rimskih nilskih pejzaža.¹ Na temelju podataka o njihovoj rasprostranjenosti, smještaju, ikonografiji, svrsi i dataciji iznio je niz statističkih podataka: najviše nilskih pejzaža nađeno je u Italiji, 64,1 %, zatim u europskim provincijama 15,3 %, u sjevernoj Africi 10,7 %, na Bliskom Istoku 7,6 %, a u samome ih je Egiptu tek 2,3 %. U Italiji ih je najviše iz 2. stoljeća, a nakon toga ih gotovo uopće nema. Lacij i Kampanija dominiraju brojem nilskih pejzaža, potonja regija samo zbog očuvanosti pompejskih spomenika, napose fresaka i mozaika.² U europskim provincijama najviše ih je iz 1. stoljeća i s prijelaza iz 3. u 4. stoljeće. U Španjolskoj i sjevernoj Africi uglavnom se pojavljuju u 3. i 4. stoljeću, a u 5. i 6. stoljeću uglavnom su na starome Istoku.³

Nilotica su uglavnom krasila gradnje naselja s visokim stupnjem romanizacije i luksuznoga života. Dominantno se pojavljuju u privatnome kontekstu: ponajviše u rimskim kućama i ladanjskim vilama, kao podne i zidne dekoracije (51,1 %). Zasad nema naznaka da bi žitelji tih kuća bili sljedbenici Izidinih kultova. Najviše ih je u vrtovima (u Pompejima čak 40 %). Ponekad su u javnim gradnjama, obično u termama, nimfejima (mozaici, freske i česme, 7,5 %). U religijskome je kontekstu samo 8,4 % nilskih scena. No, nilski pejzaži nisu krasili samo svetišta egipatskih, nego i drugih bogova (sačuvane su, primjerice, u Apolonovu hramu u Pompejima). U kršćanskim su crkvama simbolizirali pastoralni život i plodnost (Nil je kršćanima jedna od četiriju rajskih rijeka, njegovo plavljenje Božji blagoslov, a patuljci i pigmejci u tome kontekstu izostaju). Nilski su pejzaži najrjeđe zastupljeni u pogrebnome kontekstu (6,9 %), a za njih čak 26 % ne zna se kontekst pronalaska.⁴

Egipatske su se stečevine za helenizma iz Aleksandrije u rimski svijet prenosi dvama putovima. Zapadnim su većinom pristizali kulturni utjecaji (afrička obala, Sicilija i Pozzuoli), a istočni je u prvome redu bio trgovački, s ptolemejskim vojnim bazama (grčki otoci, napose Del, i istočna Italija). Prvim su, smatra se, stigli nilski pejzaži, a drugim Izidini kultovi.⁵ Ipak, rimsko je osvajanje Egipta zasigurno konačno oblikovalo nilske scene: isprva etnografske, postale

¹ Miguel J. Versluys, *Aegyptiaca Romana. Nilotic Scenes and the Roman Views of Egypt*, Leiden: Brill, 2002.

² Isto, 240–243.

³ Isto, 244–248.

⁴ Isto, 248–252, 256–258.

⁵ Michel Malaise, *Pour une terminologie et une analyse des cultes isiaques*. Bruxelles: Académie royale de Belgique, 2005., 214.

su stereotipne te se u njima jasno očituje rimski pogled na svijet. S jedne strane, rimskome su promatraču pružale osjećaj dominacije, kontrole i superiornosti, jer izgled Egipćana i njihovi običaji nisu bili u skladu s rimskim normama, a s druge strane, pak, Rimljani nisu mogli potisnuti divljenje egipatskoj zemlji i kulturi. Posvjedočuje to i brojnost egipatskih spomenikā, obeliskā, sfingi, kipića i amuletā koji su doneseni u rimski svijet, najviše za Kaligule, Flavijevaca, Hadrijana, Severā i Dioklecijana

Salona obiluje predmetima koji svjedoče o naklonosti egipatskoj kulturi i civilizaciji te se po tome jasno izdvaja među urbanim središtima rimskih ili-ričkih provincija. Među njima je i jedan nilski krajolik. Fragmentaran reljef na kamenome bloku (67 x 32 x 38 cm) pronađen je u Saloni 1891. godine (vidi Fotografiju 1). Don Frane Bulić zabilježio je u muzejskome Katalogu (inv. br. D 150) da je to dio kipa s reljefom krokodila, hipopotama i »šaljivih genija« – nije se udubljivao ni u ikonografiju ni u funkciju spomenika.⁶ Prvi ga je objavio K. Prijatelj, dvojeći je li dio kipa ili fontane.⁷ Prvi je detaljno opisao spomenik M. Abramić; objavio je i fotografiju i vlastite crteže reljefa.⁸ N. Cambi pisao je u dvama navratima o salonitanskome nilskom pejzažu, analizirao ga i datirao.⁹ Kataloški su ga objavili M. C. Budischovsky,¹⁰ M. J. Versluys¹¹ te A. Bugarski-Mesdjian¹² koji spomenik, čini se, nisu ni vidjeli – sudeći po šturim i djelomično netočnim opisima. Nilski su pejzaž, naposljetku, u radovima o salonitanskim

⁶ Mihovil Abramić, »Pigmeji i ždralovi«, Zbornik za umjetnosno zgodovino V/VI (1959): 53.

⁷ Kruno Prijatelj, »Einige helenistische elemente in der skulptur des antiken Salona«, *Archaeologia Iugoslavica I* (1954): 30–32, sl. 3.

⁸ M. Abramić, »Pigmeji i ždralovi«: 53–56, sl. 3–6.

⁹ Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*. Split: Književni krug, 2005: 73, sl. 101; »Roman Sculpture from Illyricum (Dalmatia and Istria). Import and Local Production. A Survey«, u: *Akti XII. Međunarodnog kolokvija o rimskoj umjetnosti. Datiranje kamenih spomenika i kriterij za određivanje kronologije*, Pula, 23–28. V. 2011, ur. I. Koncani Uhač. Pula: Arheološki muzej Istre 2014: 24, sl. 30.

¹⁰ Marie-Christine Budischovsky, *La diffusion des cultes isiaques autour de la Mer Adriatique*. Leiden: Brill, 1977: 199, br. 9.

¹¹ M. J. Versluys, *Aegyptiaca Romana. Nilotic Scenes*: 216–217, br. 116.

¹² Anemari Bugarski-Mesdjian, »Traces d'Égypte en Dalmatie romaine: Culte, mode et pouvoir«, u: *Nile into Tiber: Egypt in the Roman World, Proceedings of the IIIrd International Conference of Isis Studies, May 11–14, 2005*, Religions in the Graeco-Roman World 159, ur. Laurent Bricault, Miguel J. Versluys, Paul G. P. Meyboom. Leiden: Brill, 2007: 320–322, sl. 20.

egipatskim spomenicima spominjali K. A. Giunio¹³ i I. Babić.¹⁴ M. Abramić, dakle, najdetaljnije je analizirao spomenik, uz nekoliko sitnih nedostataka (ne bilježi da su pigmejci na desnoj strani opasani i ne definira što leđima okrenuti pigmejca pridržiava lijevom rukom).¹⁵ Nijedan spomenuti znanstvenik nije za-bilježio niti da su dva prikazana plovila tipične nilske lađe od papirusa, a niti su raspoznali još jednu životinju koja napada drugoga pigmejca. Također, u dosadašnjim objavama izostali su tumačenje egipatskih simbola na prikazu i tumačenje spomenika u svjetlu dostupnoga komparativnog materijala.

Kameni je blok s reljefom, dakle, jedan od dvaju koji su se spajali i koji su bili dijelom fontane. Drugi dio nije sačuvan. Uređujući postav lapidarija Arheološkoga muzeja u Splitu M. Abramić postavio je blok na stepenasto postolje na kojemu je i danas. Na gornjoj strani spomenika ležao je, danas vrlo oštećen, lik djelomično obavijen plaštom. Abramić je smatrao da je to vode-ni genij,¹⁶ Cambi je pretpostavio da je vođeno božanstvo, možda sam Nil,¹⁷ a Versluys ne dvoji da je Nil – s čim se slažemo.¹⁸ Vjerojatno je bio naslonjen na vazu ili cijev iz koje je tekla voda u fontanu, a od njega se spušta reljefno stepenište na čijemu se dnu odvija prizor u nilskome krajoliku.

Posve lijevo nalazi se palma, najčešće prikazivana »egipatska« biljka nakon lotosa. Simbol je Egipta jer su prema mitu o Ozirisu palme okruživale njegov grob. Kraj nje je prva lađa od papirusa s jarbolom i jedrom, u rijeci označenoj duguljastim valovima. Tipične egipatske lađe od papirusa, namijenjene transportu i ribolovu, čest su motiv na nilskim pejzažima. Budući da se vjerovalo da je Izida u takvoj lađi tražila Ozirisa, Egipćani su smatrali da su ondje sigurni od krokodila koji ih ne napadaju bojeći se Izidina gnjeva. Na lađi su dva pigmejca ili patuljka.¹⁹ U likovnoj su umjetnosti simbolizirali plodnost i seksualnu

¹³ Kornelija A. Giunio, »Egyptian Gods on the Eastern Adriatic Coast«, u: *Aegyptus et Pannonia* I, Acta Symposii anno 2000, ur. H. Győri, Z. Mráv. Budapest: Archaeobooks, 2002: 44.

¹⁴ Ivo Babić, »Naznake za mogući Iseum/Serapeum u Saloni«, u: *Monumenta marmore aereque perenniora*, zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću, *Collectanea Archaeologica Musei Archaeologici Zagrabienensis* 3, ur. I. Radman-Livaja, T. Bilić. Zagreb: Arheološki muzej, 2020: 47.

¹⁵ M. Abramić, »Pigmeji i ždralovi«: 53–56.

¹⁶ M. Abramić, »Pigmeji i ždralovi«: 55.

¹⁷ N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*: 73, sl. 101.

¹⁸ M. J. Versluys, *Aegyptiaca Romana. Nilotic Scenes*: 216–217, br. 116.

¹⁹ O patuljcima i pigmejcima na nilskim pejzažima vidi Paul G. P. Meyboom, Miguel J. Versluys, »The meaning of Dwarfs in Nilotic scenes«, u: *Nile into Tiber: Egypt in the Roman World*,

moć. Niski su i zdepasti, glave su im neproporcionalno velike, bokovi široki, a bedra izražena. Nije vjerojatno da su rimski umjetnici uvijek razlikovali jedne od drugih (na freskama se pigmejci razaznaju po tamnijoj puti). Često su se patuljci i pigmejci prikazivali u borbi s krokodilima i hipopotamima zbog dva razloga: borba malih ljudi s velikim životinjama nasmijavala je promatrače, ali i evocirala poznatu praksu kultnoga ubijanja »Setovih« životinja u Edfuu, središtu štovanja boga Hora koji je, prema mitu, ubio Seta i time osvetio smrt oca Ozirisa. Patuljci i pigmejci Rimljanima vjerojatno nisu predstavljali tipične Egipćane, nego stanovnike daleke zemlje iz mašte. Stvarali su komičan efekt, kako je to u faraonskoj i helenističkoj umjetnosti činio egipatski bog Bes, bradati i nagi patuljak s izraženim spolovilom, često u plesnome pokretu, zaštitnik plodnosti i obitelji.

Na salonitanskome su reljefu petorica nagih patuljaka, samo s pojasom oko struka, a spolovila su im izrazito velika. Prvome slijeva oštećena je glava, ljevicom drži amforu, a desnicom se maša prečke. Drugi je također u pokretu: uspio se popeti na rub broda, ali ga je zgrabila ptica čija se glava izdiže iza krokodilovoga tijela. Može se raspoznati kljun, istaknuta, pernata prsa te noga s trima kandžama, a može se pretpostaviti da bi to mogao biti ždral.²⁰ U desnici drži amforu ravnoga dna, a ljevicom se hvata za prvoga pigmejca. Sredinu prizora zaprema krokodil, okrenut nadesno, gdje je druga skupina pigmejaca. Treći i četvrti su na lađi od koje se vide samo dio ruba te dva vesla. Treći je prikazan sleđa, a krokodil ga je uhvatio za ispruženu desnicu. Ljevica mu visi niz bok lađe, a njome još pridržava toljagu. Iznad njega nazire se oštećeni lik četvrtoga opasanog pigmejca, koji lijevom rukom drži amforu, a desnicom koplje upere-no na krokodila. Na lađu je naslonjen treći opasani pigmejca, kojega rak hvata za predimenzionirani falus. Pod njim je hipopotam razjapljene gubice koji je možda napadao još jednoga pigmejca. Taj je mogao biti prikazan na drugome, nesačuvanom dijelu bloka. Egipćani su krokodile istodobno lovili kao grabežljivce i štovali kao božanstvo (Sobek). Kao i hipopotami, bili su simbol zle moći boga Seta. Rimljanima je krokodil bio simbol osvojenoga Egipta (prigodno Oktavijanove kovanice s natpisom *Aegypto capta*).

Proceedings of the IIIrd International Conference of Isis Studies May 11–14, 2005, Religions in the Graeco-Roman World 159, ur. Laurent Bricault, Miguel J. Versluys, Paul G. P. Meyboom. Leiden: Brill, 2007: 170–208.

²⁰ Zahvaljujem prof. dr. Bruni Kuntić-Makvić koja je uočila navedeni motiv i upozorila me na nj.

Reljef je iznimno velike kvalitete, a detalji vrlo precizno izrađeni. F. Bulić zabilježio je u muzejskome Katalogu (D 150) da je spomenik izrađen od ital-skoga mramora iz Carrare, a N. Cambi smatra da je od grčkoga, prokoneškog ili penteličkog mramora. Potpuno se slažemo s njegovim mišljenjem da je reljef potpuno dovršen uvezen iz sjeverne Italije.²¹ Cambi ga je datirao u drugu polovicu 1. stoljeća,²² a M. J. Versluys u 2. stoljeće kad su, prema njegovoj statistici, prizori s pigmejcima i patuljcima bili česti, pogotovo u borbi s velikim nilskim životinjama.²³

U Saloni je nađeno neobično puno malih figuralnih spomenika koji su podrijetlom iz Egipta ili su rimski, nadahnuti egipatskom kulturom i religijom.²⁴

²¹ N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*: 2005: 73, sl. 101; »Roman Sculpture from Illyricum (Dalmatia and Istria). Import and Local Production. A Survey«: 24, sl. 30.

²² N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*: 2005: 73, sl. 101.

²³ M. J. Versluys, *Aegyptiaca Romana. Nilotic Scenes*: 216–217, br. 116.

²⁴ Spomenici uvezeni iz Egipta ili oni izrađeni u Saloni u čast bogova Izidina kruga analizirani su i interpretirani u više navrata. Njih je najviše istraživao P. Selem (»Egipatska božanstva u Arheološkom muzeju u Splitu«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXI /1959/1963: 94–110; »Egipatski šauabtiji i amuleti u Arheološkom muzeju u Splitu«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII-LXIV /1961-1962, 1969/: 125–144; »Boginja s tisuću imena«, u: *Hrvatski znanstveni zbornik*, vol. 1. Zagreb: Matica hrvatska, 1971: 291–332; »Egipatski bogovi u rimskom Iliriku«, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* IX/7 /1972/: 5–104; »Nekoliko zapažanja o difuziji egipatskih kultova po rimskoj Dalmaciji«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXII-LXXIII /1979/: 79–92; *Izidin trag*. Split: Književni krug, 1997; »Ikonografija lika Harpokrata na spomenicima hrvatskog prostora«, *Signa et litterae*, vol. I, ur. Marina Milićević Bradač. Zagreb: FF Press, 2002: 85–97; »Quelques indices sur les relations entre les divinités autochtones et orientales en Dalmatie romaine«, u: *Illyrica antiqua ob honorem Duje Rendić-Miočević*, radovi s međunarodnoga skupa o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6 – 8. XI. 2003, ur. I. Mirnik i M. Šegvić. Zagreb: FF Press, 2005: 425–432; *Lica bogova, Izabrana djela*, vol. 1, ur. I. Vilogorac Brčić, Zagreb: Matica hrvatska 2008; »Jadran – Izidinsko more«, *Histria Antiqua* 18 /2009/: 177–183; s Ingom Vilogorac Brčić, *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani /ROMIS/, Signa et litterae*, vol. III. Zagreb: FF Press 2012; »Jupiter-Amon na srednjem Jadranu«, *Signa et litterae* vol. IV, ur. Bruna Kuntić-Makvić i Inga Vilogorac Brčić. Zagreb: FF Press, 2013: 119–132), Anemari Bugarški-Mesdjian (»Les 'cultes Orientaux' en Dalmatie Romaine«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 96, 1 /2004/: 563–717; »Traces d'Égypte en Dalmatie romaine: Culte, mode et pouvoir«: 289–328), Kornelija A. Giunio (»Egyptian Gods on the Eastern Adriatic Coast«, u: *Aegyptus et Pannonia I, Acta Symposii anno 2000*, ur. H. Győri, Z. Mráv. Budapest: Archaeobooks, 2002: 21–63), Mladen Tomorad (»The phases of penetration and diffusion of Egyptian artefacts and cults in the region of Istria and Illyricum /from the 7th c. B.C. to the 4th c. A.D./«, u: *Aegyptus et Pannonia* vol. V, ur. H. Győri, A. Szabó. Budapest: Archaeobooks,

Michel Malaise ustanovio je četiri skupine egipatskih spomenika u rimskome svijetu: *Aegyptiaca*, *Pharaonica*, *Isiaca* i *Nilotica*. U prvoj su predmeti podrijetlom iz Egipta ili egiptizirani predmeti nastali prije širenja egipatskih kultova (2. tisućljeće do 4. st. pr. Kr.).²⁵ U drugoj su lagidski i rimski predmeti nastali nakon 2. st. pr. Kr., postavljani u javnim ili privatnim hramovima bogova Izidina kruga te u lararijima.²⁶ Budući da se ne zna mjesto nalaza salonitanskih spomenika podrijetlom iz Egipta, ne može se razlučiti koji bi spadali u prvu odnosno u drugu skupinu. Redom su to ulomak sfinge, zatim niz šauabtija, amuletā te brončanih kipića egipatskih božanstava, posebice Izide i Ozirisa, brončani kipić Hermesa-Thota, svjetiljke i geme s prikazima bogova.²⁷ Na drugim je urbanim ili ruralnim lokalitetima istočne jadranske obale, osim donekle na otoku Hvaru, takvih nalaza zasada iznimno malo, a i u Panoniji također, stoga se može reći da se Salona isticala kao »egiptomanska« metropola čitavoga iliričkog prostora.

Međutim, imajući na umu broj i narav spomenika »istočnjačkih« kultova u Saloni, iznenađuje iznimno malo sačuvanih spomenika koji bi se svrstali u tematsku skupinu *Isiaca*. To su sigurna svjedočanstva kultova božanstava Izidina kruga u rimsko doba (Izide, Serapisa, Anubisa i Harpokrata). Jedini je pouzdani epigrafski izvor iz Pescare, a svjedoči da je u Saloni postojao kolegij Serapisovih vjernika.²⁸ Samo su tri likovna spomenika sigurne potvrde Izidinih kultova: reprezentativna poprsja Izide i Serapisa koja se čuvaju u Kunsthistorisches Museum u Beču.²⁹ Uz natpis iz Pescare, upućuju na to da je u Saloni postojalo i svetište u kojemu su se štovali bogovi Izidina kruga, iako do danas nije arhitektonski potvrđeno.

2013: 185–226; »Early Penetration of Ancient Egyptian Artifacts and Dissemination of the Cults of Egyptian Divinities in Istria and Illyricum /1st Millennium B.C.-1st Century A.D./«, u: *A History of Research into Ancient Egyptian Culture conducted in Southeast Europe*, ur. M. Tomorad. Oxford Archaeopress, 2015, 167–200; »Shabtis from the Museum and Private Collections in Croatia: Dating and Typological Study«, u: *Egypt 2015: Perspectives of Research, Proceedings of the Seventh European Conference of Egyptologists*, 2nd-7th June 2014, Zagreb, Croatia, ur. Mladen Tomorad i Joanna Popielsak-Grzybowska. Oxford 2017: 219–239) i Inga Vilogorac Brčić (»Cults of Isis in Dalmatia«, u: Cambijev zbornik I, ur. Radoslav Bužančić, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44/1 /2019/: 345–358).

²⁵ M. Malaise, *Pour une terminologie et une analyse des cultes isiaques*: 201–204.

²⁶ Isto, 204–2010.

²⁷ Petar Selem, Inga Vilogorac Brčić, *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani, Aegyptiaca Salontana*, br. 6–59.

²⁸ Isto, br. 1.

²⁹ Isto, br. 4–5.

Dio fontane s nilskim pejzažom svrstava se u tematsku skupinu *Nilotica*:³⁰ predmeti s nilskim krajolicima koji nisu rađeni ni u Egiptu, a nisu ni nadahnuti egipatskom umjetnošću. Ulomak fontane s nilskim pejzažom jedinstven je kada se sagleda korpus dosad nađenih *Nilotica* koja se najčešće pojavljuju na freskama, mozaicima te u reljefu na svjetilkama i na terakotnim pločicama. Ne samo da drugdje nije dosada pronađen reljef nilskoga pejzaža na fontani nego se prizor nalik ovdje zabilježenome dosad nije drugdje pojavio. Također, zasada je to jedini nilski krajolik u Iliriku. Jedini spomenik koji ikonografijom donekle podsjeća na nj jest vapnenački reljef iz Gorsija (Székesfehérvár) u Donjoj Panoniji.³¹ Panonski je reljef s prikazom napada vodenih nemanī na natovareno magare i na njegovoga gospodara pigmejca koji je utekao na palmu stilski znatno lošije kvalitete, vjerojatno djelo lokalne radionice.³²

Ne zna se točno gdje je pronađen dio fontane s nilskim pejzažom. N. Cambi pretpostavio je da je pripadala salonitanskome Izeju, koji dosad nije ubiciran iako je sigurno postojao sudeći prema svjedočanstvima Izidina kulta.³³ Spomenik je i jedan od argumenata kojim K. Giunio³⁴ i I. Babić³⁵ osnažuju pretpostavku da je u Saloni postojalo Izidino svetište. Pretpostavljamo da je fontana s nilskim pejzažom sigurno krasila neki vrt, no ne pokazuje namjenu kuće ili imanja gdje se nalazila. Sudeći prema analogijama iz ostatka Carstva, vjerojatnije je da je da bi to bila privatna kuća nekoga imućnog Salonitanca, negoli svetište bogova Izidina kruga. U svakome slučaju, čak i ako je bila u vrtu svetišta, na njoj definitivno ne treba tražiti motive koji bi se izravno povezivali s kultom. Vrt je bio mjesto za dokolicu, *otium*, stoga ondje, primjerice, ni dionizijske scene ne upućuju izravno na kult, nego na odmor, razonodu i uživanje.

³⁰ M. Malaise, *Pour une terminologie et une analyse des cultes isiaques*: 201–204.

³¹ M. J. Versluys, *Aegyptiaca Romana. Nilotic Scenes*, 215, br. 114, Jean Leclant, »Un relief pannोनien d'inspiration égyptisante«, *Revue archéologique*, 36 (1950): 147–149.

³² U Saloni je, ovdje valja napomenuti, pronađena i jedna koštana kutija za nakit, s reljefom borbe pigmejca i ždrala (M. Abramić, »Pigmeji i ždralovi«: 59–61, Nenad Cambi, *Antika*. Zagreb: Naklada Ljevak 2002: 202, sl. 311), *genre* scena poznata u literarnim izvorima još od Homera i Hesioda i u likovnoj umjetnosti od 6. st. pr. Kr. (Vaza François) pa se ne svrstava u tipične nilske pejzaže.

³³ N. Cambi, »Roman Sculpture from Illyricum (Dalmatia and Istria). Import and Local Production. A Survey«: 24, sl. 30.

³⁴ K. A. Giunio, »Egyptian Gods on the Eastern Adriatic Coast«: 44.

³⁵ I. Babić, »Naznake za mogući Iseum/Serapeum u Saloni«: 47.

Umjetnici, a i naručitelji nisu uvijek bili svjesni svih simboličnih značenja nilskih pejzaža. Interpretacija je ovisila o kulturnome i društvenome okruženju pa se može reći da su simbolizirali niz fenomena: za vjernike su to bili prizori domovine moćne božice, za rimskoga trgovca odraz njegovoga bogatstva, u rimskim domovima simbol obilja i sreće, u vrtovima svježih hladne vode, a u carskome kontekstu simbol uspješnih osvajanja i vlasti nad svijetom. Tako je i raskošna salonitanska fontana s nilskim pejzažom vjerojatno pobuđivala različite asocijacije i osjećaje domaćinima i gostima koji su boravili u vrtu. Komična scena patuljaka koji bježe pred nilskim životinjama trebala ih je nedvojbeno oraspoložiti i zabaviti, a tipični egipatski motivi pejzaža potaknuli maštu o jednome dalekom, egzotičnom, »drukčijem« svijetu.

Fotografija 1: Ulomak salonitanske fontane s nilskim prizorom

Fotografija 2: Lijeva bočna strana ulomka salonitanske fontane s nilskim prizorom

Fotografija 3: Desna bočna strana ulomka salonitanske fontane s nilskim prizorom

PRILOZI:

Fotografija 1: Ulomak salonitanske fontane s nilskim prizorom (fotograf: Tonći Seser)

Fotografija 2: Lijeva bočna strana ulomka salonitanske fontane s nilskim prizorom (fotograf: Tonći Seser)

Fotografija 3: Desna bočna strana ulomka salonitanske fontane s nilskim prizorom (fotograf: Tonći Seser)

LITERATURA:

Abramić, Mihovil, »Pigmeji i ždralovi«, *Zbornik za umetnosno zgodovino* V/VI (1959): 53–67.

Babić, Ivo, »Naznake za mogući Iseum/Serapeum u Saloni«, u: *Monumenta marmore aereque perenniora*, zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću, *Collectanea Archaeologica Musei Archaeologici Zagrabienensis* 3, ur. I. Radman-Livaja, T. Bilić. Zagreb: Arheološki muzej, 2020: 46–55.

Barret, Caitlín E., »Nilotic scene sin Roman art«, u: *Beyond the Nile. Egypt and the Classical World*, ur. Jeffrey Spier, Timothy F. Potts, Sara E. Cole. Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2018.

Budischovsky, Marie-Christine, *La diffusion des cultes isiaques autour de la Mer Adriatique*. Leiden: Brill, 1977.

Bugarski-Mesdjian, Anemari, »Les «cultes Orientaux» en Dalmatie Romaine«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 96, 1 (2004): 563–717.

Bugarski-Mesdjian, Anemari »Traces d'Égypte en Dalmatie romaine: Culte, mode et pouvoir«, u: *Nile into Tiber: Egypt in the Roman World, Proceedings of the IIIrd International Conference of Isis Studies May 11–14, 2005*, Religions in the Graeco-Roman World 159, ur. Laurent Bricault, Miguel J. Versluys, Paul G. P. Meyboom. Leiden: Brill, 2007: 289–328.

Cambi, Nenad, *Antika*. Zagreb: Naklada Ljevak 2002.

Cambi, Nenad, *Kiparstvo rimske Dalmacije*. Split: Književni krug, 2005., 73, sl. 101.

Cambi, Nenad, »Roman Sculpture from Illyricum (Dalmatia and Istria). Import and Local Production. A Survey«, I. Koncani Uhač, ed., u: *Akti XII. Međunarodnog kolokvija o rimskoj umjetnosti. Datiranje kamenih spomenika i kriterij za određivanje kronologije*, Pula, 23–28. V. 2011. Pula: Arheološki muzej Istre 2014: 14–39.

Giunio, Kornelija A., »Egyptian Gods on the Eastern Adriatic Coast«, u: *Aegyptus et Pannonia I*, Acta Symposii anno 2000, ur. H. Győri, Z. Mráv. Budapest: Archaeobooks, 2002: 21–63.

Leclant, Jean, »Un relief pannonien d'inspiration égyptisante«, *Revue archéologique*, 36 (1950): 147–149.

Malaise, Michel, *Pour une terminologie et une analyse des cultes isiaques*. Bruxelles: Académie royale de Belgique, 2005.

Meyboom, Paul G. P., Versluys, Miguel J., »The meaning of Dwarfs in Nilotic scenes«, u: *Nile into Tiber: Egypt in the Roman World*, Proceedings of the IIIrd International Conference of Isis Studies May 11–14, 2005, Religions in the Graeco-Roman World 159, ur. Laurent Bricault, Miguel J. Versluys, Paul G. P. Meyboom. Leiden: Brill, 2007: 170–208.

Prijatelj, Kruno, »Einige helenistische elemente in der skulptur des antiken Salona«, *Archaeologia Iugoslavica* I (1954): 33.

Selem, Petar, »Egipatska božanstva u Arheološkom muzeju u Splitu«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXI /(1959) 1963/: 94–110.

Selem, Petar, »Egipatski šauabtiji i amuleti u Arheološkom muzeju u Splitu«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII-LXIV /(1961-1962), 1969/: 125–144.

Selem, Petar, »Boginja s tisuću imena«, u: *Hrvatski znanstveni zbornik*, vol. 1. Zagreb: Matica hrvatska, 1971: 291–332.

Selem, Petar, »Egipatski bogovi u rimskom Iliriku«, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* IX/7 (1972): 5–104.

Selem, Petar, »Nekoliko zapažanja o difuziji egipatskih kultova po rimskoj Dalmaciji«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXII-LXXIII (1979): 79–92.

Selem, Petar, *Izidin trag*. Split: Književni krug, 1997.

Selem, Petar, »Ikonografija lika Harpokrata na spomenicima hrvatskog prostora«, *Signa et litterae*, vol. I, ur. Marina Milićević Bradač. Zagreb: FF Press, 2002: 85–97.

Selem, Petar »Quelques indices sur les relations entre les divinités autochtones et orientales en Dalmatie romaine«, u: *Illyrica antiqua ob honorem Duje Rendić-Miočević*, radovi s međunarodnoga skupa o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6 – 8. XI. 2003, ur. I. Mirnik i M. Šegvić. Zagreb: FF Press, 2005: 425–432.

Selem, Petar, *Lica bogova, Izabrana djela*, vol. 1, ur. I. Vilogorac Brčić. Zagreb: Matica hrvatska 2008.

Selem, Petar, »Jadran – Izidinsko more«, *Histria Antiqua* 18 (2009): 177–183.

Selem, Petar »Jupiter-Amon na srednjem Jadranu«, *Signa et litterae* vol. IV, ur. Bruna Kuntić-Makvić i Inga Vilogorac Brčić. Zagreb: FF Press, 2013: 119–132.

Selem, Petar, Vilogorac Brčić, Inga, *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani (ROMIS)*, *Signa et litterae*, vol. III. Zagreb: FF Press 2012.

Tomorad, Mladen, »The phases of penetration and diffusion of Egyptian artefacts and cults in the region of Istria and Illyricum /from the 7th c. B.C. to the 4th c. A.D./«, u: *Aegyptus et Pannonia* vol. V, ur. H. Győri, A. Szabó. Budapest: Archaeobooks, 2013: 185–226.

Tomorad, Mladen, »Early Penetration of Ancient Egyptian Artifacts and Dissemination of the Cults of Egyptian Divinities in Istria and Illyricum /1st Millennium B.C.-1st Century A.D./«, u: *A History of Research into Ancient Egyptian Culture conducted in Southeast Europe*, ur. Mladen Tomorad. Oxford Archaeopress, 2015: 167–200.

Tomorad, Mladen, »Shabtis from the Museum and Private Collections in Croatia: Dating and Typological Study«, u: *Egypt 2015: Perspectives of Research, Proceedings of the Seventh European Conference of Egyptologists*, 2nd-7th June 2014, Zagreb, Croatia, ur. Mladen Tomorad i Joanna Popielsak-Grzybowska. Oxford 2017: 219–239.

Versluys, Miguel J., *Aegyptiaca Romana. Nilotic Scenes and the Roman Views of Egypt*. Leiden: Brill, 2002.

Vilogorac Brčić, Inga, »Cults of Isis in Dalmatia«, u: *Cambijev zbornik* I, ur. Radoslav Bužančić, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44/1 (2019): 345–358.

Summary

Nilotic landscape from Salona

Nilotic landscapes are recorded on Roman frescoes, mosaics, reliefs and sculptures from the 2nd century BC to the 6th century AD. Monuments depicting Nile flora and fauna, dwarfs and pygmies in genre scenes were usually part of rich architectural decoration, found in sites with a high degree of Romanization and a developed luxurious lifestyle. In the European provinces of the Roman Empire, they mostly decorated the gardens and triclinia of Roman villas. One of them was found in Salona, the capital of Roman province Dalmatia. The preserved fragment with a relief, made of Proconnesian marble, is one of the two parts of the Roman fountain. It shows a typical Nile landscape: a palm tree on the bank, a river, two ships and five naked dwarfs, who are trying to escape from Nile animals: crocodiles, hippopotamuses and cranes. The relief is of extremely high quality, the details are very precisely made. It was probably imported from northern Italy and it dates to the 2nd century. In previous publications it has not been noted that the two depicted vessels are typical Nile papyrus ships, nor has the crane attacking a dwarf been recognized. Also, the interpretation of the Egyptian symbols and of the monument in the light of the available comparative material, which were brought forth in this work, were missing. The Nilotic landscape from Salona is unique when you look at the corpus of Nilotic found so far, which most often appear on frescoes, mosaics and in relief on lamps and terracotta tiles. The relief of the Nilotic landscape on the fountain has not been found elsewhere and a scene similar to this one has never appeared elsewhere. Moreover, so far it is the only Nilotic landscape in Illyricum. The exact location of the finding is still unknown. However, there is no doubt that it adorned a garden. Considering the analogies from the rest of the Empire, there is a greater possibility that it was a part of a private villa of some wealthy man from Salona than the sanctuary of the gods of the Isiac circle, as previously assumed. The landscape with the comical scene of dwarves running away from the Nile animals undoubtedly entertained the hosts and guests, all while the typical Egyptian motifs stimulated the imagination of a distant, exotic, »different« world.